

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 351

Валерій АЛЕКСЄЄВ
Апарат Верховної Ради України

ТЕОРЕТИКИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: МИСЛИТЕЛІ ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ

Аналізуються наукові праці відомих італійських учених, що стосуються пошуку нових форм і методів публічного управління у Флоренції та Венеціанській республіці у XV – XVII ст. Проведений аналіз наукових праць доводить, що досягнення нових стандартів людського буття в містах-республіках у XV – XVII ст. вчені пов'язували зі «змішаним правлінням», доцільністю створення нових структур публічного управління та наданням їм додаткових повноважень у сфері державного управління. Аналізуються погляди представників громадянського гуманізму та доводиться, що в їх творах практика флорентійської демократії знаходила своє теоретичне обґрунтування та ідеалізоване вираження. Ідеальною формою держави визнавалася республіка, заснована на принципах свободи, рівності і справедливості. В уявленні італійських гуманістів ідеалом була конституція Флоренції, яку вони протиставили олігархічним і тиранічним формам правління.

Ключові слова: держава, суспільство, громада, громадяни.

Valerii Aleksieiev. Governance theorists: researchers of the Renaissance period

The researches of famous Italian scientists concerning the search for new forms and methods of public administration in Florence and Venice Republic in the XV – XVII centuries are analyzed. The analysis of research papers proves that achieving of human existence new standards in the cities-republics of the XV – XVII centuries refers to so-called «mixed government» and the feasibility of public administration new structures establishing and providing them with additional powers in the field of public administration. The views of civil humanism representatives are examined and thereby proven that their image of Florentine democracy practice included its theoretical justification and idealized expression. The ideal form of state was determined as republic based on the principles of liberty, equality and justice. In the concerns of the Italian humanists Florence constitution was idealized, and opposed to oligarchic and tyrannical systems.

Key words: the government, society, community, citizens.

© Алексєєв В. М., 2016

Державне управління та місцеве самоврядування, 2016, вип. 2(29)

Відродження і Реформація вважаються найбільш видатними подіями пізнього західноєвропейського середньовіччя. На думку вчених, незважаючи на хронологічну належність до епохи феодалізму, за своєю соціально-історичною суттю Відродження і Реформація являли собою антифеодальні, ранньобуржуазні явища, що підірвали засади старого, середньовічного світу. Дослідники вважають, що утвердження принципово нових стандартів людського буття становило основний зміст Відродження і Реформації. Коли йдеться безпосередньо про епоху Відродження, то мається на увазі формування нового типу мислення, гуманістичної культури, мистецтва та світогляду, тобто все те, що породило такі зразки соціокультури, які стали органічними компонентами для розвитку цивілізованого людства. До вищезгаданих складників слід також віднести сукупність політико-юридичних цінностей та ідей, у процесі напрацювання яких громадсько-політичні діячі за часів епохи Відродження постійно зверталися до духовного наслідування античності, активно використовуючи його теоретичну базу [2, с. 161 – 162]. Існує точка зору, що в античну епоху всі теорії держави, розвиваючись в певних межах, зводилися до двох основних принципових питань: про державну форму правління і найкращу з цих форм. На думку сучасних науковців, це певною мірою вплинуло на мислителів епохи Відродження, які зробили вагомий внесок у науку державного управління.

Дослідники вважають, що в цьому питанні суттєво збагатили європейську політичну думку Н. Макіавеллі і Ф. Гвіччардіні. Дипломат і політик Ніколо Макіавеллі (1469 – 1527) чотирнадцять років працював на посаді секретаря Флорентійської республіки. Він є автором наукових праць: «Володар», «Історія Флоренції», «Роздуми про те, як організувати державу Флоренцію у військовому відношенні», «Роздуми про флорентійські війська та ополчення». Історик і політичний діяч Франческо Гвіччардіні (1483 – 1540) на 14 років молодший за Н. Макіавеллі. Ф. Гвіччардіні – автор наукових праць: «Історія Італії», «Роздуми стосовно промов Макіавеллі», «Діалог про управління Флоренцією», «Роздуми в Логроньо». Він запропонував реформу державного устрою Флорентійської республіки. Слід звернути увагу, що наукова праця Ф. Гвіччардіні «Історія Італії» була переведена на латинську, французьку та німецьку мови і 16 разів перевидавалася в різних країнах Європи. Ф. Гвіччардіні є автором наукової праці «Нотатки про справи політичні та суспільні», яка була внесена до Індексу заборонених книг.

Науковці стверджують, що в цей період історичного розвитку створення моделей «найкращого державного устрою» зовсім не зводилося лише до пошуку ідеальних форм політичних установ. У науковій праці «Роздуми про громадянські правління» італійський археолог і публіцист С. Еріццо (1525 – 1585) розмірковує над питаннями, які незмінно викликали інтерес людей епохи Відродження: чому в давні часи існувало багато царств, князівств і республік, але всі вони занепадали або взагалі зникали? У чому була основна причина цього? За традиційним запитанням напрошувалася і традиційна відповідь. Розглядаючи державу як «суспільну владу» (*una certa publica potestas*), яка може бути «правильною» або «неправильною», С. Еріццо, дотримуючись концепції Арістотеля, зазначав про ранні форми державного устрою, пов'язуючи з ними життєздатність того чи іншого суспільного організму. Так, «добрі», «правильні» форми правління, які відповідали «якостям» підданих, сприяли зміцненню спільноти; «погані», «зіпсовані» – призводили до знищення держави [5, с. 120 – 121]. У контексті викладеного вище слід акцентувати увагу на тому, що ще до Арістотеля його вчитель і наставник Платон розглядав «найгірші» форми держави, при цьому розташовував їх у порядку зростаючого «погіршення» [3, т. 1, с. 174]. Наприкінці ХХ ст. вчені активно досліджували поняття про «добре управління» (*good governance*) та «погане управління» (*maladministration*). Зокрема, в управлінському аспекті ці питання досліджували: Б. Аткінс, Е. Блум,

Т. Дюлей, А. Леонард, А. Сунсері, Дж. Хурлей. Дослідники звертають увагу на той факт, що ця проблематика є предметом дискусій на рівні ООН, ЄС та національних урядів. На початку ХХІ ст. науковці не полишають цю проблематику, зокрема з'ясовують сутність поняття «погане управління» та визначають шляхи його подолання [4]. Таким чином, можна констатувати, що, незважаючи на отримані результати, пошук ефективних форм і методів управління триває. Зважаючи на актуальність цієї проблематики є необхідність нагадати широкій аудиторії про здобутки італійських учених, які здійснювали пошук нових форм і методів публічного управління у XV – XVII ст.

Мета статті – дослідити і проаналізувати наукові праці відомих італійських учених, що стосуються пошуку нових форм і методів публічного управління у Флоренції та Венеціанській республіці у XV – XVII ст.

У науковій літературі зазначають, що в італійському гуманізмі XV ст. вчення про державу та суспільство займає самостійне місце. Водночас дослідники пропонують враховувати, що концепція суспільства та держави формувалася на різній філософській основі і, відповідно, відрізнялася своєрідністю практичної орієнтації. За словами сучасної дослідниці Л. Брагіної, для XV ст. характерний розвиток декількох напрямів соціально-політичної думки, в яких ідеал досконалого суспільного та державного устрою пов'язувався з патриціанською олігархією або з правлінням мудрого володаря [5, с. 7]. До цього слід додати, що теорія «змішаного правління» не була явищем виключно італійським. У XVI – XVII ст. схожі ідеї виникали в інших країнах Європи. Популярність цієї концепції пояснюється особливостями епохи і, насамперед, перехідним станом державності напередодні нового часу. Руйнування феодально-станових установ, занепад вільних міст, поступове укріплення абсолютистських порядків – усе це обумовлювало виникнення «змішаних типів» політичних об'єднань, що склалися з протидіючих елементів. Класичний приклад «змішаного правління», крім Венеції, існував також у Речі Посполитій та в республіці Рагуза [5, с. 135].

Перед проведенням комплексного аналізу наукових праць італійських учених слід зазначити, що на кінець XVI ст. Італія політично була розділена на п'ять відносно великих держав: Мілан, Венеція, Флоренція, Рим (Папська область) і Неаполітанське королівство. Однак особливу роль в історії Відродження відіграла Флоренція [3, т. 2, с. 21]. На думку дослідників, у наукових працях представників громадянського гуманізму Л. Бруні (який 17 років виконував обов'язки канцлера Флорентійської республіки), М. Пальмієрі (який два рази обирався на посаду гонфалоньєра справедливості у 1452 та 1468 рр.), А. Рінуччіні (який обирався на посаду гонфалоньєра справедливості у 1471 р.) практика флорентійської демократії знаходила своє теоретичне обґрунтування та ідеалізоване вираження. Ідеальною формою держави визнавалася республіка, заснована на принципах свободи, рівності і справедливості. Поняття свободи трактувалося як послідовне втілення в життя конституційних принципів політичного життя правителів. В уявленні італійських гуманістів ідеалом була конституція Флоренції, яку вони протиставили олігархічним і тиранічним формам правління [5, с. 8].

Базисом народовладдя у Флоренції була верховна рада, або народне зібрання. До повноважень верховної ради було віднесено: вибори магістратів, вирішення питання про війну і мир, видання законів тощо. Водночас верховна рада була вищою апеляційною інстанцією. Громадяни, які мали політичні права, могли засідати у верховній раді після досягнення 29-річного віку. Однак це відбувалося за умови, якщо вони самі або їхні батьки займали одну з трьох вищих посад республіки. Вважалося, що така умова була запорукою політичної розсудливості і такту з боку членів верховної ради. У випадку якщо кількість громадян, які мали право засідати

у верховній раді, перевищувала 1 500 осіб, вони мали розділитися на три сесії, кожна з яких послідовно, протягом шести місяців, утворювала верховну раду. Дослідники зазначають, що верховна рада заміняла парламент за своєю чіткою організацією, прозоро визначеними функціями і регулярністю зібрань та мала усунути небезпеки і незручності для флорентійської демократії, які були пов'язані із середньовічним народним зібранням.

Наступною за важливістю установою була рада вісімдесяти, яка за задумом її організаторів мала бути рівноцінною сенату, а також вищою апеляційною інстанцією. Однак з деяких причин такого статусу рада вісімдесяти не отримала, а її роль звели до дорадчого органу, зробивши посередником між верховною радою та виконавчою владою. Члени ради вісімдесяти обиралися із середовища верховної ради терміном на шість місяців, а її члени за віком мали бути не молодші за сорок років. За участю деяких колегій виконавчої влади засідання ради вісімдесяти відбувалися кожен тиждень.

Магістратська влада була обмежена колегіальним принципом, усі головні установи були заміщені колегіями. Причому кількість кожної з них відповідала військово-адміністративному поділу міста.

Найважливішим органом урядової влади була синьйорія, що складалася з дев'яти членів, яких обирали кожні два місяці: вісім синьйорів (чи пріорів) і гонфалоньєра правосуддя. Вибори членів синьйорії проводили 64 електори, які обиралися за жеребкуванням у верховній раді. Ці електори, у свою чергу, призначали 64 компетитори у синьйорію. У зв'язку з тим що синьйорія складалася з восьми синьйорів, з яких кожні двоє повинні були представляти один квартал, то на посаду кожного синьйора припадало 8 компетиторів, а на представників кварталу – 16. Синьйорія займалася злободенними справами республіки і співпрацювала з іншими магістратами. Їй належало право законодавчої ініціативи. Один із синьйорів – головуючий, змінювався щоденно і пропонував синьйорії закони.

Після синьйорії за ступенем важливості йшли колегія XVI і колегія XII. Разом із синьйорією вони становили три вищі колегії, участь у яких робила громадянина бенефіціаром. Члени цих колегій, як і члени синьйорії, обиралися у верховній раді. Присутність у верховній раді колегії XVI і колегії XII вважалася необхідною, адже без них не могла бути прийнятою жодна постанова [8, с. 32 – 38].

Політичний діяч Леонардо Бруні Аретіно протягом багатьох років (1427 – 1444) займав посаду канцлера республіки в державній системі міста-республіки Флоренції. В одному зі своїх ранніх творів – у «Вихвалянні міста Флоренції» Л. Бруні ідеалізує це місто-республіку. У державній системі міста-республіки магістратури були встановлені для підтримки законності і правосуддя, а до обов'язків посадових осіб входив контроль за тим, щоб у місті не змогла виникнути влада, яка поставила би себе над законом. Надійною гарантією проти встановлення тиранії була система виборності всіх державних органів та стислі терміни перебування на посадах. Наприклад, як було зазначено вище, членів вищого органу республіки – синьйорії – обирали на два місяці. Л. Бруні акцентує увагу на тому, що три вищі колегії не правомочні були вирішувати найважливіші питання, а тому багато з них виносилися на обговорення до ради народу і ради комуни. Свобода і справедливість підтримувалися насамперед тим, що жодне питання не могло бути вирішено за бажанням будь-якої окремої особи всупереч волі багатьох. У науковій праці «Про флорентійську державу» (1439) Л. Бруні неупереджено оцінює державний лад Флоренції. У своєму трактаті він констатує, що влада в місті належить більшою мірою знатним особам і багатіям, а не представникам середнього класу. З цього Л. Бруні доходить висновку, що Флоренція йде шляхом аристократизації правління, хоча її державна система в цілому ще не втратила демократичного характеру: терміни

повноважень магістратур, як і раніше, недовготривалі, вибори посадових осіб проводяться не на основі майнового цензу, а за жеребкуванням [5, с. 8 – 11]. Розглядаючи флорентійський державний устрій із позиції організаційного чинника, вчений-історик В. Піскорський (1867 – 1910) зазначає, що характерною особливістю Флоренції є військово-цехова організація міста, яка зберігалася з того часу, коли італійські міські громади, досягнувши значного промислового і торговельного розвитку, вирішили звільнитися від феодальної залежності. Ця відмітна риса політичного життя Флоренції проходила через усю її історію, з моменту видання так званих постанов справедливості (1293 р.), які за значущість для розвитку флорентійської демократії справедливо назвали Великою хартією Флоренції [8, с. 27]. Демократизацію італійського гуманізму вчені відносять до другої чверті XVI ст. У цьому відношенні показовим є заснування у 1540 р. флорентійської академії, одним з основних завдань якої стала популяризація наукових знань рідною мовою. У цей період змінюється і загальна спрямованість культури: інтереси «словесності» відступають перед суспільствознавством [3, т. 2, с. 21].

Після проведеного аналізу наукової літератури сучасна дослідниця Л. Брагіна доходить висновку, що італійські учені, такі як Л. Бруні, М. Пальмієрі, А. Рінуччіні, ідеалізували політичний устрій флорентійської республіки, принципи її конституції – свободу, рівність та справедливість. Ці категорії розглядалися крізь призму інтересів середнього та вищого стану, а запити міських низів враховувалися настільки, наскільки цього вимагало збереження злагодності в суспільстві. При цьому розв'язання проблем суспільства і держави не залишалося суто теоретичним питанням, а було націлене на вирішення актуальних практичних завдань. Практична орієнтація цих ідей, які суттєво вплинули на світогляд сучасників, чітко простежується в документах епохи, зокрема в офіційних виступах флорентійських магістрів про справедливість і свободу.

В історії Відродження достойне місце займає Венеціанська республіка. Дослідники зазначають, що як патриціанська республіка Венеція сформувалася наприкінці XIII ст. Подальша політична доля Венеції відрізнялася від інших італійських міст стабільністю. Владу в республіці міцно утримували двісті аристократичних сімей, могутність яких базувалась на торговельній підприємливості міжнародного масштабу. Проте на відміну від Флоренції посполанство (значна частина міських жителів, насправді позбавлена будь-яких політичних прав) було повністю відсторонено від державного управління. Якщо для підтримки своєї влади венеціанський патриціат активно насаджував культ державності, ключовим поняттям якого був борг громадянина перед батьківщиною, то важливим ідеологічним аспектом був «венеціанський міф» про виключність Венеції, яка характеризується соціальним спокоєм і політичною стабільністю, що, на думку науковців, доводить досконалість державної системи управління. При цьому акцентується не на громадянській активності, як у Флоренції, а на ідеї суверенітету державної влади.

У трактатах про державний устрій Венеції і гідність її «найкращих громадян» відомі італійські вчені і письменники Л. Квіріні, Ф. Негрі, Б. Джустиніані, М.-А. Сабелліко, М. Санудо обґрунтовували переваги аристократичної форми правління та доводили виключність Венеціанської республіки як ідеальної форми державності. Вчені-історики порівнювали Венецію з Римською республікою і доходили висновку про перевагу першої. Головним аргументом був факт соціально-політичної стабільності Венеції, яка не мала ані серйозних внутрішніх конфліктів, ані зовнішніх поразок. Особливо простежується думка про виключність Венеції в науковій праці «Історії Венеції від заснування міста», яка була написана на замовлення республіки у 1486 р. У цій науковій праці М.-А. Сабелліко стверджував, що Венеція має перевагу не лише перед Римською Республікою, але й перед усіма

існуючими раніше державами. Він називає Венецію «новим Римом», але ставить її гідність набагато вище за Римську імперію. Основну перевагу Венеції над Римською республікою М.-А. Сабелліко бачить у тому, що вона являє собою яскравий зразок «змішаного правління», а її державний устрій поєднує в собі риси монархії в особі дожа, олігархії, яку представляє сенат (рада десяти), і демократії, втіленням якої є велика рада.

Існує версія, що ідея ототожнення венеціанської держави з ідеалом «змішаного правління» не належить М.-А. Сабелліко, а в першій половині XV ст. її запропонував італійський гуманіст П. Верджеріо. Деякі дослідники вважають, що М.-А. Сабелліко лише надав їй історичного обґрунтування. Загалом система державного управління Венеції привертала увагу багатьох учених, насамперед своєю політичною стабільністю. На думку відомого італійського письменника і гуманіста П. Браччоліні (1380 – 1459), Венеція – це ідеальне втілення аристократичної форми правління. Він зазначає, що у Венеції правлять «найкращі громадяни», підпорядковуючи особисті інтереси державним. У листі до свого приятеля-венеціанця флорентієць Дельфіно з піднесенням відгукується про венеціанську конституцію і, посилаючись на манускрипт П. Браччоліні, запевняє, що багато громадян Флоренції (за часів Л. Медічі) поділяють його думку. Ідея «змішаного правління», що визріла на венеціанському ґрунті, де головну роль відігравала аристократія, виявлялася співзвучною настроям правлячих верств італійських держав. Однак теоретична розробка цієї концепції, на думку Л. Брагіної, належить до XVI ст., про що зазначено в наукових працях Контаріні, Паруті та інших італійських учених [5, с. 15 – 17].

У політичних теоріях XVI ст. спостерігається прагнення вчених знайти внутрішні закони розвитку суспільства, пов'язавши його з діяльністю людей. При цьому існує думка, що письменники XVI ст., як і вчені раннього Відродження, вивчаючи античне наслідування, тлумачили на свій манер запозичені ідеї. Існує версія, що ідея «змішаного правління» була запозичена гуманістами у мислителів Стародавньої Греції. Адже сама ідея «змішаного правління» висловлювалася мислителями Стародавньої Греції ще задовго до Платона. Так, давньогрецький історик, засновник історичної науки Фукидід (460 – 400 до н. е.) говорив, що влада в Афінах належить «небагатьом і багатьом», і це знайшло юридичне закріплення в конституції 411 р. до н. е. Пізніше цей аспект з'явився у наукових працях «Держава» і «Закони» Платона. Формулюючи вчення про державу, у науковій праці «Політика» Арістотель також звертався до ідеї «змішаного правління». Він вважається одним із перших, хто висловив думку, що політичний лад визначається соціальним складом суспільства, в якому повинно бути більше людей середнього статку [5, с. 120 – 121]. Аналогічної точки зору дотримується більшість сучасних науковців. Проте за декілька століть існування політичного ладу навіть на теоретичному рівні було досить складно пояснити, як цього практично досягнути, а тим більше реалізувати механізм, який дозволить кардинально змінити диспропорцію в суспільстві. Можна лише констатувати, що остаточно розв'язати цю проблему вченим і можновладцям так і не вдалося. На думку автора публікації, для практичної реалізації слід узяти за основу принцип соціальної справедливості, який оприлюднив англійський учений Р. Оуен, що або всі люди мають бути щасливими, або ніхто (див. [9, с. 97]). Адже, за словами Р. Оуена, хто хоче досягти особистого щастя, той повинен сприяти щастю всього суспільства (див. [7, с. 20]).

Повертаючись до історичного аспекту, слід зазначити, що ідеї стародавніх еллінів про державу по-новому розвинулись у римську епоху. Теорія «змішаного правління» простежується в наукових працях стародавніх мислителів: оратора і філософа Марка Тулія Цицерона (106 – 43 до н. е.) і давньогрецького історика Полібія (200 – 120 до н. е.). Ідеї стародавніх мислителів наповнилися новим змістом в епоху

Відродження. У XVI ст. ідея щодо поєднання «простих» державних форм набула популярності, про що стали зазначати майже в кожному політичному трактаті. Близько до античних мислителів «змішану форму» правління трактував Ф. Фільюччі, який творив у другій половині XVI ст. Дотримуючись концепції Арістотеля, Ф. Фільюччі надавав особливого значення формам державного устрою. Як і Арістотель, він пов'язував їх із тим чи іншим складом суспільства, а «середніх» за статком людей вважав найкращими громадянами. Ф. Фільюччі пояснює свою позицію тим, що, на його думку, вони не честолюбні, цінують свободу і батьківщину, підкоряються правителям, відважно захищають державу і свої статки. Дослідники зазначають, що ідею «змішаного правління» використовував італійський мислитель Н. Макіавеллі, який у науковій праці «Володар» закликав правителя спиратися на народ та лавірувати в протисторію з аристократією [6, с. 122 – 123].

Перед початком аналізу наукової спадщини Н. Макіавеллі слід акцентувати увагу на тому, що з початку XVI ст. розвиток гуманістичної думки відбувався у двох напрямках. Перший напрям пов'язаний з утопічними теоріями ідеальних держав Т. Кампанелли і Т. Мора, а другий напрям – з ідеями відомих учених Н. Макіавеллі, Ф. Гвіччардіні та Д. Джонотті. Сучасна дослідниця О. Бернадська вважає, що серед них перше місце займає Н. Макіавеллі. На думку О. Бернадської, осмислення досвіду стародавніх мислителів та трьохсотлітньої історії італійських держав, глибоке вивчення сучасної політичної практики і активна в ній участь дозволили великому флорентійцю закласти основи реалістичної науки про державу в науковій праці «Володар». Акумулявавши теорію і практику італійської державності, твори Н. Макіавеллі мали багатовіковий резонанс, перетворившись на потужну політичну зброю в руках не лише абсолютистських правителів, а й можновладців більш пізніх періодів правління. За словами памфлетиста абата Прадта, наукову працю «Володар» Наполеон Бонапарт вважав єдиною книгою, яку можна читати все життя. Погодимось з дослідниками, що поки існуватиме антагоністичне суспільство, а також держава з потужним репресивним апаратом влади панівного класу, до того часу філософія Н. Макіавеллі буде залишатися досить актуальною [5, с. 28].

За словами Н. Макіавеллі, якщо володар прийшов до влади за допомогою народу, він має намагатися утримати цю дружбу. У випадку коли проти волі народу володаря привели до влади знатні особи, то найперше, що треба зробити, це заручитися дружбою з народом. На думку філософа, це неважко зробити, якщо взяти народ під свій захист. При цьому Н. Макіавеллі застерігає, що володарю належить бути в дружбі з народом, інакше у важкі часи він буде повалений. Влада володаря опиняється під загрозою також і при переході від громадянського ладу до абсолютизму – оскільки володарі правлять одноособово або за допомогою магістрату. Тому мудрому володарю належить застосувати необхідні заходи для того, щоб громадяни за будь-яких обставин мали потребу у володарі та в державі [6, с. 30 – 32]. Такі думки щодо доцільності налагодження тісних взаємовідносин держави та суспільства по-різному сприймали його прихильники й опоненти. Водночас науковці зазначають, що в історії концепцій держави і права небагато знайдеться вчених, політичні ідеї яких викликали стільки непримиренних дискусій їх прихильників і супротивників, доброзичливців і радикальних критиків. На думку деяких дослідників, творчий здобуток Н. Макіавеллі за своїм духовним змістом досить суперечливий [2, с. 164]. Іншої точки зору дотримується сучасний дослідник Л. Чіколіні, який вважає, що вплив ідей Н. Макіавеллі в XVI ст. взагалі важко переоцінити, адже це відчувається навіть у наукових працях його опонентів. Н. Макіавеллі критично переосмислив наукові праці античних авторів, насамперед Арістотеля («Політика»), а також гуманістів XV ст. і запропонував своє бачення щодо доктринальних основ теорії державного управління. Ідеї громадянського

гуманізму простежуються в його наукових працях про державний інтерес (*ragion di stato*). Н. Макіавеллі – політик-реаліст, який заявив, що способи правління залежать не лише від особистої гідності правителя, але й від того середовища, у якому він діє. Після проведеного аналізу наукових праць Л. Чіколіні доходить висновку, що ідеї Н. Макіавеллі відповідали інтересам тієї частини посполанства, яка намагалася завадити рефеодалізації, сприяти умиротворенню та злагоді італійських держав. На відміну від ідеального государя Е. Роттердамського, за Н. Макіавеллі це мало відбуватися за допомогою диктатури сильної особистості [1, с. 79 – 80]. У науковій праці «Володар» (глава XVII «Про жорстокість і милосердя та про те, що краще: вселяти любов чи страх») Н. Макіавеллі зазначає, що краще за все, коли бояться і люблять одночасно; однак любов погано уживається зі страхом, тому коли доводиться обирати, то надійніше обрати страх. Однак володар повинен вселяти страх таким чином, щоб якщо не отримати любов, то хоча б уникнути ненависті, оскільки цілком можливо вселити страх і без ненависті [6, с. 50].

Зовсім інше бачення щодо ідеальної особистості ми знаходимо в італійського письменника Б. Кастільоне (1478 – 1529), автора «Книги про придворного». Ця наукова праця вийшла в 1528 р. у Венеції італійською мовою. У тому ж році її надрукували у Флоренції, переклали французькою мовою, а пізніше ця наукова праця неодноразово видавалася в інших європейських країнах [1, с. 79 – 80]. У науковій праці «Книга про придворного» йдеться про «змішану форму» правління та обговорюється питання про ідеальне князівське правління, яке спирається на знать, де радниками допускаються представники посполанства. З метою запобігання спроб реформувати політичний устрій Б. Кастільоне пропонував створити раду з представників благородних і мудрих аристократів. Таку необхідність Б. Кастільоне пов'язує з тим, щоб вони давали рекомендації з питань суспільних та приватних справ і без застереження висловлювали свої судження заради перемоги істини. Окрім того, Б. Кастільоне пропонував створити ще одну раду, за його словами, з осіб не надто значних. Таким чином, залишаючись главою держави, князь буде управляти, спираючись на знать і «популярів», утворюючи разом з ними єдине ціле. У пропозиціях Б. Кастільоне, по суті, простежується думка про доцільність урівноваження владних відносин за допомогою структур публічного управління, що формуватимуться з осіб, які мають різні статки.

У науковій праці італійського кардинала Г. Кантаріні (1483 – 1542) «Республіка і магістрати Венеції» описано складні політичні інститути, що дозволяли патриціанській верхівці панувати протягом століть. Автор вважає, що слава венеціанської держави заснована не лише на економічній могутності, торгівлі, громадських володіннях, а насамперед на ідеальному суспільному устрої. Г. Кантаріні зазначає, що у світі немає і не було міста, яке б перевищило Венецію своїми громадськими закладами. За словами Г. Кантаріні, держава міцна не стінами і будівлями, не кінними статуями і трофеями, а істинною відданістю громадян. Саме в цьому, на його думку, полягає основа життєздатності і багаторічного процвітання Венеції. Проведений аналіз дозволив сучасним науковцям дійти висновку, що в науковій праці «Республіка і магістрати Венеції» проглядаються судження стародавніх мислителів про «істинних» громадян. Стосовно держави Г. Кантаріні зазначає, що це спільнота громадян, а зовсім не всіх тих, хто проживає на її території. Громадяни – це вільні люди, – продовжує свою думку Г. Кантаріні, – а ті, хто служить і працює, – раби, які зголосилися на це добровільно або за примусом. Тому він вважає, що засновники Венеції вчинили правильно, коли позбавили народ можливості брати участь в управлінні, у великій раді – вищому органі республіки є місце лише знатним з народження особам. До складу великої ради входили чоловіки, члени патриціанських сімей, які досягли 25-річного віку, а також деякі юнаки, яким

виповнилося 20 років, обрані шляхом жеребкування. Складна процедура виборів і пов'язані з ними формальності, які Г. Кантаріні описує в науковій праці «Республіка і магістрати Венеції», доводить те, що адміністративна система Венеції була досить продумана і відпрацьована, а побудована вона була таким чином, щоб не допустити зосередження влади в одній особі. Позитивне ставлення до венеціанської конституції ми бачимо також у «Діалогах» (1563) Д. Меммо, в яких представлена структура органів управління венеціанської республіки при «змішаному правлінні»: велика рада, яка складалася з 1 500 – 2 000 членів, сенат, інші магістрати і володар. Така форма влади, на думку Д. Меммо, є оптимальною для республіки [5, с. 123 – 127].

Наукова праця «Діалоги» італійського письменника А. Бручолі вийшла у світ у 1526 р. і два рази перевидавалася за життя автора. У центрі його уваги людина, яка має середній статок і співвідносить особистий інтерес із суспільним інтересом. Захисник держави, де немає багатих і бідних, А. Бручолі дотримується основних положень, визначених Арістотелем. Однак за внутрішніми переконаннями, на думку сучасних дослідників, А. Бручолі – прихильник республіканських порядків або такої форми «змішаного» правління, де переважають демократичні установи. Вихованню людських якостей А. Бручолі надає соціального значення, а його програма цілком відповідає гуманістичним канонам та в багатьох аспектах збігається з ученням стародавніх мислителів. При цьому, на думку дослідників, його програма співзвучна із системою афінського виховання та системою суспільного виховання Платона. Принципово новим у А. Бручолі є ставлення до практичної діяльності, коли він пропонує підготувати дітей до праці, заздалегідь ознайомивши з майбутніми професіями. Наприклад, хто хоче присвятити себе сільському господарству, має з дитинства привчатися працювати в полі, майбутній архітектор повинен будувати маленькі будинки, а майбутній правитель – вивчати закони і методи управління [1, с. 84 – 85]. Аналогічної точки зору щодо доцільності підготовки дітей до ознайомлення з майбутніми професіями дотримується один з ініціаторів фабричного законодавства – Р. Оуен, який запропонував новації у вигляді десяти принципів щодо формування характерів дітей робітників. Зокрема, основним принципом навчання вважався принцип вивчення дійсності. Вправи мали продовжуватися доти, доки вони приносили користь та задоволення учням. Крім того, дітей привчали думати і діяти раціонально, набувати суттєвих знань, які могли б бути корисними протягом усього їхнього життя [10, с. 54 – 55].

Слава прихильника політичних порядків Венеції закріпилася за італійським письменником Д. Джаннотті, який присвятив себе суспільній діяльності на користь рідного міста. Зазначимо, що певний час Д. Джаннотті займав посаду секретаря ради десяти. Після падіння республіки у 1530 р. і приходу до влади Медичі Д. Джаннотті був доправлений до в'язниці, а потім засуджений на вічне вигнання. На думку дослідників, його твори хоча і не настільки видатні, як наукові праці Н. Макіавеллі і Ф. Гвіччардіні, але вони мали певний вплив на розвиток політичної думки. Незадовго до повалення першої диктатури Медичі Д. Джаннотті написав діалог «Про республіку венеціанців» (1525 – 1526), який приніс йому репутацію прихильника венеціанської конституції. Свій діалог Д. Джаннотті розпочинає з екскурсу в минуле, тим самим намагаючись дослідити виникнення і розвиток політичних інститутів республіки св. Марка. Д. Джаннотті розглядає три періоди: перший охоплює події від заснування міста до створення великої ради. У цей період відбувається формування перших органів влади: спочатку управління державою належало трибунам, а потім влада перейшла в руки дожа. Другий період починається з утворення великої ради і завершується її «замиканням» у 1298 р. Цей період характеризується поступовим зміцненням авторитету спадкової знаті. Третій період – починаючи з 1298 р. Д. Джаннотті

пов'язує з остаточним утвердженням влади аристократії. При цьому Д. Джаннотті зазначає про внутрішню згуртованість панівного класу, який не допускає до правління низи і водночас не дозволяє надто високо піднятися одноосібному правителю, адже цьому перешкоджає «змішана», «чотиричленна», а не «тричленна», як у Г. Контаріні, форма правління. Основою владної піраміди стає велика рада, яка відає обранням магістратів, затверджує закони, вирішує питання війни і миру, а також є вищою судовою інстанцією. Сенат, колегії і ради (другий і третій «члени» правління) утворюють тіло піраміди. На вершині цієї піраміди – дож. Такий розподіл влади, на думку Д. Джаннотті, не дає сконцентрувати владу одноособово. Д. Джаннотті наполягає на доцільності створення великої ради, яка представлятиме всіх громадян, а також рекомендує створити сенат – орган оптиматів і зробити пожиттєвою посаду гонфалоньєра. Він також вважає, що необхідно організувати різні колегії – раду дванадцяти, раду десяти, судову колегію сорока та інші установи, при цьому одні – за венеціанським, інші – за флорентійським зразком. На перший погляд, може здаватися, що йдеться про просте копіювання венеціанських порядків, однак запозичуються лише форми правління, в які вкладається інший зміст. Дослідники вважають, що в наукових працях Д. Джаннотті простежується думка про тісний зв'язок між політичним устроєм і соціальним складом держави. Оскільки у Флоренції суспільні класи і групи інші, порівняно з Венецією, то і відносини між «елементами» республіки (велика рада, сенат, колегії, володар) мають бути іншими. Д. Джаннотті дотримується точки зору, що необхідно створити такі органи правління, які б відповідали вимогам усіх угруповань. Такі підходи Д. Джаннотті виклав у трактаті «Про Флорентійську республіку» (1531). Дослідники зауважують, що вчені виявили до цього трактату менший інтерес, на відміну від діалогу про Венецію, а світ побачив його лише у XVIII ст. [5, с. 127 – 130].

Проведений аналіз наукових праць дозволив дійти висновку, що досягнення нових стандартів людського буття в містах-республіках у XV – XVII ст. вчені пов'язували зі «змішаним правлінням», доцільністю створення нових структур публічного управління та наданням їм додаткових повноважень у сфері державного управління. На увагу заслуговує пропозиція вчених, яка полягає в тому, щоб поєднати новостворені структури публічного управління з існуючими структурами державного управління в єдине ціле. Таку необхідність науковці пов'язували з досягненням цілісності системи державного управління. Запропоновані італійськими вченими підходи до формування нових структур публічного управління та досвід управління в містах-республіках стануть у нагоді під час визначення доктринальних засад нової системи громадівсько-державного управління в Україні.

Список використаних джерел / List of references

1. **Античное** наследие в культуре Возрождения : науч. сб. / Рутенбург В. И. (отв.ред.). – М. : Наука, 1984. – 286 с. [Antichnoe nasledie v kulture Vozrozhdeniya : nauch. sb. / Rutenburg V. I. (otv.red.). – М. : Nauka, 1984. – 286 s.].
2. **История** политических и правовых учений : учебник для вузов / под общ. ред. В. С. Нерсисянца. – Изд. 2-е, стереотип. – М. : Издат. группа Норма – Инфра-М, 1999. – 736 с. [Istoriya politicheskikh i pravovyih ucheniy : uchebnik dlya vuzov / pod obsch. red. V. S. Nersesyantsa. – Izd. 2-e, stereotip. – М. : Izdat. gruppy Norma – Infra-M, 1999. – 736 s.].
3. **История** философии. В 2 т. / под ред. Г. Ф. Александрова [и др.]. – М. : Госполитиздат, 1941. – 472 с. [Istoriya filosofii. V 2 t. / pod red. G. F. Aleksandrova [i dr.]. – М. : Gospolitizdat, 1941. – 472 s.].
4. **Колісніченко Н.** «Погане управління»: сутність поняття і шляхи подолання / Н. Колісніченко // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. – 2015. – Вип. 4(27). – С. 39 – 47 [Kolisnichenko N. «Pohane upravlinnia»: sutnist poniattia i shliakhy

podolannia / N. Kolisnichenko // Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia : zb. nauk. pr. – 2015. – Vyp. 4(27). – S. 39 – 47].

5. **Культура** Возрождения и общество / отв. ред. В. И. Рутенбург. – М. : Наука, 1986. – 232 с. [Kultura Vozrozhdeniya i obschestvo / otv. red. V. I. Rutenburg. – M. : Nauka, 1986. – 232 s.].

6. **Макиавелли Н.** Государь : пер. с итал. / Никколо Макиавелли. – М. : Планета, 1990. – 84 с. [Makiavelli N. Gosudar : per. s ital. / Nikkolo Makiavelli. – M. : Planeta, 1990. – 84 s.].

7. **Педагогические** идеи Роберта Оуэна. Избранные отрывки из сочинений Р. Оуэна / со вступительным очерком проф. А. Анекштейна. – М. : Гос. учеб.-педаг. изд-во Наркомпроса РСФСР, 1940. – 264 с. [Pedagogicheskie idei Roberta Ouena. Izbrannyye otrivki iz sochineniy R. Ouena / so vstupitelnyim ocherkom prof. A. Anekshteyna. – M. : Gos. ucheb.-pedag. izd-vo Narkomprosa RSFSR, 1940. – 264 s.].

8. **Пискорский В. К.** Франческо Ферруччи и его время: очерк последней борьбы Флоренции за политическую свободу (1527 – 1530) / В. К. Пискорский. – Изд. 2-е. – М. : Ленанд, 2014. – 208 с. [Piskorskiy V. K. Franchesko Ferruchchi i ego vremya: ocherk posledney borbyi Florentsii za politicheskuyu svobodu (1527 – 1530) / V. K. Piskorskiy. – Izd. 2-e. – M. : Lenand, 2014. – 208 s.].

9. **Таранов П. С.** Управление без тайн / П. С. Таранов. – Донецк : Сталкер, 1997. – 448 с. [Taranov P. S. Upravlenie bez tayn / P. S. Taranov. – Donetsk : Stalker, 1997. – 448 s.].

10. **Тумим-Альмединген Н. А.** Педагогические опыты и взгляды Р. Оуэна / Н. А. Тумим-Альмединген ; под ред. Е. Я. Голанта (отв. ред.) [и др.]. – М. : Гос. учеб.-педаг. изд-во М-ва просвещения РСФСР, 1960. – 164 с. [Tumim-Almedingen N. A. Pedagogicheskie opyity i vzglyady R. Ouena / N. A. Tumim-Almedingen ; pod red. E. Ya. Golanta (otv. red.) [i dr.]. – M. : Gos. ucheb.-pedag. izd-vo M-va prosvescheniya RSFSR, 1960. – 164 s.].

Надійшла до редколегії 24.03.16